

'Ikke helt efter bogen'

– tømrerlærlinges håndtering af arbejdsmiljøet i byggebranchen

Regine Grytnes

Gennemførelse af et byggeprojekt kræver planlægning, overblik og projektstyring, men for mange lærlinge i branchen er arbejdet snarere kendetegnet ved tilfældighed, ad hoc-løsninger og usikkerhed. Med udgangspunkt i et etnografisk feltarbejde blandt tømrerlærlinge i Danmark fokuserer artiklen på, hvordan lærlinge i praksis håndterer deres arbejdsmiljø i den ofte uforudsigelige arbejdskontekst, som en byggeplads er. Artiklen viser, hvordan regler om håndtering og planlægning af arbejdsmiljøet støder ind i en daglig praksis, hvor det mere handler om at få arbejdet til at glide og føle sig tryk end om at sørge for, at den formelle sikkerhed er på plads. Artiklen peger på betydningen af kropslige og tavse måder at etablere sikkerhed på i byggebranchen, som kan have betydning for forebyggelse af ulykker.

Regler og procedurer er ikke nødvendigvis en garanti for et godt og sikkert arbejdsmiljø (f.eks. Bieder & Bourrier 2013; Lund & Aarø 2004; Lawton 1998). Alligevel er regulering en hjørnesten i indsatsen for at forbedre og kontrollere risiko i arbejdsmiljøet. Og netop kontrollen med reglerne kan føre til, at regeloverholdelse i virksomhederne mere kommer til at handle om at undgå sanktioner end om at skabe et arbejdsmiljø, hvor medarbejderne har tillid til, at man kan være tryk ved at udføre opgaverne. Hvis det handler om at opbygge tillid til, at man kan håndtere jobbet på en måde, så man føler sig sikker, er det derfor nærliggende at vælge andre måder at arbejde på end dem, som reglerne foreskriver (jf. Iszatt-White 2007). I praksis kan den enkeltes evne til at håndtere farerne i arbejdet også opøves ved faktisk at opleve fare (Grote 2014; Strati 2007; Haas 1977).

Dette kropslige perspektiv synes at spille en væsentlig rolle i forhold til lærlingenes håndtering af den praktiske virkelighed på byggepladserne. Med udgangspunkt i en forståelse af arbejdsmiljø og sikkerhed som praksis (jf. Lave & Wenger 1991; Gherardi & Nicolini 2002) sætter denne artikel fokus på, hvordan tømrerlærlinge håndterer et udfordrende arbejdsmiljø i byggebranchen i skismaet mellem formelle krav til sikkerhedsforanstaltninger og de erfaringsbaserede vurderinger, den daglige praksis nødvendiggør. I denne praksis viser det sig svært for lærlingene at håndtere farer og risici efter reglerne – og dermed handler de ikke altid efter bogen.

Baggrund

"Vores mester fik en sur smiley engang. Så han har været sur over det med sikkerheden.

Men det' ligesom, at så længe Arbejdstilsynet ikke er der og kommer ud og ser det, så er det ikke noget, vi gør noget ved. Men kommer de så ud og ser det, og du ikke har gjort noget ved det, så får du selvfølgelig en skideballe. Går du og bruger for meget tid på det inden, så er det jo også galt" (Thomas, enkeltinterview)¹.

Generelt er der sket store forandringer og forbedringer i arbejdsmiljøet indenfor de fleste brancher hen over årene. Denne udvikling er blandt andet båret af en rivende teknologisk udvikling (Hale & Hovden 1998), større fokus på ledelse og organisering af arbejdsmiljøet og også af arbejdsmiljølovgivning, både på europæisk og på nationalt plan (European Agency for Safety and Health at Work 2007, se også Bieder & Bourrier 2013). Lovgivning om arbejdsmiljø sigter i Danmark mod at skabe et sikkert og sundt arbejdsmiljø og mod at danne grundlag for, at virksomhederne kan løse udfordringerne i arbejdsmiljøet (Beskæftigelsesministeriet 2010). I forhold til unges arbejdsmiljø har lovgivningen været et redskab til at begrænse unges adgang til farligt og belastende arbejde (Nielsen & Dyreborg 2013). Byggebranchen er imidlertid en af de brancher, der har haft svært ved at nedbringe ulykkestallene væsentligt (Nielsen et al. 2012; Lander et al. 2013; Eurostat 2013). Og specielt unge og nyansatte er udsatte (Breslin et al. 2007; Rasmussen et al. 2011). At der stadig er forholdsvis mange skader og ulykker i branchen tyder på, at initiativerne til at forbedre arbejdsmiljøet ikke er tilstrækkelige eller ikke rammer de organisationer, ledere og medarbejdere, der skal tage initiativerne til sig. Mange initiativer handler om at oplyse om og uddanne i arbejdsmiljø – blandt andet på erhvervsskolerne, hvor eleverne får en arbejdsmiljøuddannelse. Fokus i uddannelsen er at give eleverne kompetencer til *"anvendelse af love*

og regler vedrørende byggeri, herunder brandsikring, arbejdsmiljø, licitation og tilbudsgivning" (Undervisningsministeriet 2012, jf. bilag 14). For hovedforløbsuddannelsen indgår også kompetencemål for arbejdsmiljø og sikkerhed, hvor blandt andet sikring af adgangsveje, affaldssortering samt etablering af vinterforanstaltninger og velfærdsordninger indgår (jf. ibid. (bekendtgørelse, pkt. 4.2)). Eleverne skal derudover også kunne *"indgå i det forebyggende sikkerhedsarbejde, herunder organisering på byggepladsen eller på virksomheden"* (ibid.: pkt. 4.3), samt kunne *"vælge værktøj og sikkerhedsudstyr til en given opgave"* (ibid.: pkt. 4.13). Koblingen mellem teori og praksis er væsentlig for erhvervsuddannelserne generelt (jf. Aarkrog 2012), og dette gælder også arbejdsmiljøundervisningen, som skal integrere viden, refleksion, handling og kommunikation (Arbejds miljørådet og Undervisningsministeriet 2008). At omsætte regler til praksis er imidlertid ikke altid knyttet til forbedringer af sikkerhed og sundhed (jf. Hale & Borys 2013). Som citatet ovenfor illustrerer, kan overholdelse af regler handle om at undgå sanktioner og i mindre grad om at forbedre sikkerheden i arbejdet. Trods den viden lærlinge får om arbejdsmiljø, kan det være svært at udføre arbejdet, så man føler sig sikker hverdagen.

I byggebranchen er arbejdsmiljøudfordringerne blandt andet knyttet til arbejdets karakter: Som byggeriet skrider frem, ændrer udfordringer og opgaver sig, og derfor kan det være vanskeligt at etablere foranstaltninger én gang for alle (f.eks. Pedersen 2014; Thiel 2007; Baarts 2009). Arbejdet i byggebranchen dækker også over en stor variation i de opgaver, der løses og de typer af firmaer og ansættelsesforhold, medarbejderne arbejder under (Ozmec et al. 2015; Andersen et al. 2007; Hasle & Limborg 2006). Der er stor forskel på graden af organisering og systematisering, blandt andet når det gælder arbejdsmiljøarbejdet. En for-

skel, som også bunder i, at der er forskellige krav i lovgivningen til store og små firmaer. Branchen har hen over årene været beskrevet som decentral og ad hoc-præget, samtidig med at ulykker og småskader er blevet opfattet som en del af jobbet (Gherardi et al. 1998). I denne kontekst er overtrædelse af regler ikke nødvendigvis brud på et konkret påbud eller en instruktion fra virksomhedens side, men er snarere et udtryk for situationelt, socialt sanktionerede brud på regler eller lovgivning (Lawton 1998). Årsagen til eller begrundelsen for at bryde sikkerhedsregler kan derfor være mange. Det kan være, at den konkrete arbejdspraksis tager udgangspunkt i egne erfaringer, og at behovet for at konsultere regler derfor er minimalt, det kan være at regler brydes, fordi man mener, at man derved kan gøre arbejdet bedre, eller det kan være, fordi dårlig planlægning fremtvinger ad hoc-løsninger undervejs (jf. Hudson 2004). Derudover kan begrundelsen være deciderede fejlvurderinger eller manglende viden og erfaring. Denne skelnen mellem forskellige årsager til, at reglerne bliver brudt, er relevant for undersøgelsen af, hvordan lærlingene håndterer risiko i arbejdsmiljøet.

Inden jeg går videre med analyserne af tømrerlærlingenes håndtering af deres arbejdsmiljø i byggebranchen redegøres først for, hvordan studiet er udført. Dernæst sættes fokus på analysen. Indledningsvis undersøges, hvad der i lærlingenes optik udgør den største risiko på arbejde. Videre undersøges forholdet mellem regler og sikkerhed med fokus på lærlingenes motivationer og årsager til at bryde regler. Dernæst vises, hvordan lærlingenes sikkerhedspraksis og følelse af tryghed i jobbet i høj grad er kropsliggjort. Afslutningsvis diskuteres, hvilke mulighedsbetingelser det indebærer i forhold til forebyggelse af ulykker i byggebranchen.

Metode

Artiklen bygger på et etnografisk feltarbejde blandt elever/lærlinge² på tømreruddannelsen på to danske erhvervsskoler over en periode på to år. Tømreruddannelsen er bygget op således, at eleverne efter et grundforløb, der normalt varer 20 uger, skal indgå en lærekontrakt med en virksomhed. Herefter veksler uddannelsen mellem seks ugers skoleophold og (måneders) arbejde i praktikvirksomheden. Uddannelsen tager i alt næsten fire år. Under feltarbejdet vekslede jeg mellem at være på skolerne og i praktikvirksomhederne sammen med lærlingene. Omkring halvdelen af feltarbejdet foregik på skolen, hvor jeg var til stede i værkstedsundervisningen på forskellige hold, både grundforløb og hovedforløb. Jeg aftalte løbende med lærerne, hvilke hold jeg skulle følge, og tilsammen fulgte jeg hold fra alle stadier af uddannelsen. I værkstedsundervisningen gik jeg rundt og talte med eleverne, mest om hvad opgaverne gik ud på, og hvordan de løste dem. Fokus i observationen var interaktionen mellem elever og lærer, elevernes interne interaktion og håndteringen af arbejdsmiljø og sikkerhed. I slutningen af deltagerobservationen foretog jeg fokusgruppeinterviews på de enkelte hold. I alt interviewedes omkring 40 lærlinge i fokusgrupper med fokus på erfaringer med opgaver, arbejdsmiljø og samspil mellem skole og praktikvirksomhed. Efterfølgende spurgte jeg de interviewede, om jeg kunne komme med dem på arbejde i deres praktikvirksomhed. I alt var jeg med otte lærlinge på arbejde, og disse lærlinge fulgte jeg igen, da de kom tilbage på næste skoleophold. Aldersmæssigt var disse otte lærlinge spredt. Fem af dem var under 20 år, mens tre var over 25 år, hvilket skønmæssigt afspejlede de hold, de gik på. Alle havde fuld lærekontrakt med et firma, men én skiftede firma undervejs. En af lærlin-

gene stoppede på uddannelsen, og de tre ældste var på voksenlærlingekontrakt.

Feltarbejdet i lærlingevirksomhederne varede fra én dag op til én måned hos de forskellige lærlinge. Deltagerobservationen i virksomhederne var betinget af, hvilke opgaver de aktuelt udførte på byggeprojektet, men i de fleste tilfælde blev jeg sat til at udføre mindre komplicerede opgaver, som jeg som ufaglært forholdsvis nemt kunne lære – eksempelvis isolering, hjælp med opskæring og håndtering af facadeplader, flytning af materialer og ikke mindst at rydde op. I andre tilfælde var der ingen oplagte opgaver, og så brugte jeg tiden til at kigge på og spørge ind til opgaven, og hvordan de løste den.

Det overordnede fokus for projektet var at undersøge lærlingenes erfaringer med fare, risiko, sikkerhed, ulykker og skader på arbejde, og hvordan deres praksis omkring sikkerhed var. Sikkerhed blev undersøgt som en del af praksis, og dermed var fokus, hvordan fare, risiko, sikkerhed og ulykker var indlejret i den måde, lærlingene lærte deres fag på. Hensigten var at komme tættere på en forståelse af, hvad sikkerhed var for dem. I løbet af feltarbejdets forskellige faser foregik deltagerobservationen dels som en tavs interaktion, hvor jeg observerede, hvad der foregik i undervisningen eller på byggepladsen, og dels som samtaler og spørgsmål fra min side. Spørgsmålene drejede sig ofte om selve opgaven og løsningen af denne. Jeg tog løbende noter, når det var muligt, og lavede observationsdagbog efter hver dag. I interviewene spurgte jeg mere direkte til, om lærlingene opfattede deres arbejde som farligt og til deres oplevelser med at komme til skade samt til arbejdsmiljøet mere generelt. Til trods for at lærlingene sjældent selv kom ind på emnet arbejdssikkerhed i løbet af observation og samtaler, forsøgte jeg i interviewene at skabe et *inter view* (Kvale 1994), dvs. et forum til at reflektere over

arbejdssituationerne på byggepladsen, og hvordan de udfolder sig i relation til farer og usikkerhed. Projektets fokus på risiko og ulykker kan have ført til, at andre emner gled i baggrunden – eksempelvis de mere faglige emner. Studiet af arbejdsmiljøforhold byder sjældent på direkte observationer af skader og ulykker. Ofte handler det om observation af, hvordan daglige opgaver og situationer – der potentielt kan være risikofyldte – håndteres og fortolkes. Det er disse fortolkninger af daglige erfaringer, som metoderne har søgt at indfange i datamaterialet. Analyserne, der præsenteres i denne artikel, baserer sig hovedsageligt på enkeltinterviews med de lærlinge, jeg var med på arbejde, og fokusgruppeinterviews med elever fra de hold, jeg fulgte på skolen, mens data fra deltagerobservationen fra praktikvirksomhederne inddrages mere implicit. Alle interviews er transskriberet og kodet i analyseprogrammet NVivo 9 og er efterfølgende bearbejdet i en induktiv indholdsanalyse.

Arbejdsmiljøet set med lærlinges øjne

I interviewene med lærlingene blev spørgsmål i relation til deres arbejdsmiljø konkretiseret ved eksempelvis at spørge til, om de havde haft opgaver, hvor der kunne opstå farlige situationer. De beskrev hvordan arbejde på tage, stilladsarbejde eller arbejde med værktøj som sømpistol, rundsav eller kniv kunne føre til farlige situationer. Farerne i arbejdet knyttedes dermed til opgaver, de udførte på daglig basis. To af lærlingene, Dennis og Christopher, beskrev tagarbejdet på følgende måde:

”Christopher: Man har da prøvet at glide et par gange, men så humper man bare ned på lægten under, så sker der sgu ikke noget.

Dennis: Nej, der er altid noget at gribe fat i deroppe.

Interviewer: Det har I prøvet?

Dennis: Ja, det sker. Specielt der om vinteren, der er den jo tit gal. Der glider man tit, synes jeg”.

De konstaterer, at om vinteren, når taget er glat, er risikoen for at glide ned stor. Samtidig afvæbnes denne risiko i praksis, fordi de har erfaring for, at det sjældent går galt. De beskriver tagarbejdet og de farer, der er forbundet med det, som noget de bliver vant til og lærer at tackle. Den måde, de omtaler risikoen for at glide, peger på, at risikoen opfattes som en del af jobbet med at lægge tage om vinteren. De adskiller dermed ikke risikoen fra selve opgaven. På trods af at følelsen af at glide på et tag er ubehageligt, så beskriver Dennis, at han har oplevet, at *“der altid er noget at gribe fat i”*. Dermed reduceres betydningen af faren og – ikke mindst – nødvendigheden af at gøre noget ved det.

Tunge løft og akavede arbejdsstillinger var en anden type arbejdsituationer, som mange af lærlinge fortalte om, når vi talte om arbejdssikkerhed. Rigtig mange af lærlingenes arbejdsopgaver omfattede løft og forflytning af tunge materialer, hvilket også viste sig under feltarbejdet i praktikvirksomhederne, hvor eksempelvis tagplader altid blev båret op på taget manuelt. I flere af interviewene diskuterede lærlingene, hvorledes de håndterede tunge vinduer i deres virksomhed, og blandt andet fortalte Dennis også, hvor svært det kunne være at bære de tunge vinduer:

”Interviewer: I skulle sætte en masse vinduer i, havde i nogen hjælpemidler til det?

Dennis: Nej, ikke i starten. Vi havde nogle vinduer på 170 kg. Det var lidt træls, fordi de skulle løftes ud af en container, og det var jo med håndkraft. Så vi stod to mand og delte de der 170 kg. Det var rigtig, rigtig hårdt.

Men så kom Arbejdstilsynet jo, og det synes de jo ikke helt om. Vi skulle finde en løsning på det. Ellers kom de tilbage, og så fik vi jo en bøde. Så vi fik en sugekop, man kunne sætte på en Manitou. [...] Så det var meget, meget lettere. Men, ja, det var godt nok ... træls for ryggen, det kunne man mærke” (Dennis, enkeltinterview).

Ifølge Dennis er firmaets løsninger på arbejdsmiljømæssige udfordringer noget, der håndteres løbende, som problemerne opstår. I situationen her beskrev han, at tungt arbejde ikke i sig selv var nok til, at de fandt andre løsninger. Det var først, når virksomheden fik et påbud fra Arbejdstilsynet, at de søgte andre og lovgivningsmæssigt rigtigere løsninger.

Tidspres var en af de begrundelser, lærlingene gav for at håndtere arbejdsopgaverne på måder, som ikke var efter reglerne. Tidspres kunne både referere til planlægning af opgaverne og de ubekendte faktorer i byggeprocessen: Ugunstige vejrforhold, mangel på materialer, eller opgaver som viser sig mere komplicerede end først antaget, men kunne også referere til tilfredsstillelsen ved at 'komme videre', som de sagde. Følgende erfaringsudveksling i et af fokusgruppeinterviewene illustrerer dette:

”Sune: Jeg synes det er rarest at lave noget, hvor man kan se, at der sker noget, at man har lavet noget. Sådant noget med at sætte loft og spær op, ik’. Hvis der er sådan nogen småting, man går og laver i for lang tid, så, og hvis mester kommer ud og siger, hvad fanden har I egentlig lavet, altså? Så er det rart, hvis man har sat gipsvægge op, et skelet, at der hele tiden bliver lavet noget.

Svarre: Ja, det er rart at se tilbage på, hvad man har lavet: At man har sat en palle gips op. At man har brugt en halv dag på det. Så har man fået lavet noget i stedet for bare

at sidde på sin flade røv” (Sune og Svarre, fokusgruppeinterview).

Følelsen af at have *”fået lavet noget”*, som Svarre beskriver det; det at have omsat en palle gips til vægge og lofter er både knyttet til mesters anerkendelse og til hans egen følelse af at være effektiv og bidrage til at opgaverne løses. Fokus på fremdrift kan imidlertid også blive en barriere for at sætte tid af til at etablere sikkerhedsforanstaltninger, til at arbejde efter regler. Sikkerhedsforanstaltninger og planlægning kræver, at man stopper op og bruger tid på opgaver, der ikke umiddelbart driver den konkrete arbejdsituation fremad. Prisen for at forholde sig specifikt til sikkerheden i opgaven er at stoppe op, og det kan være svært at gøre, når man som lærling ønsker at tilpasse sig de løsninger, der anvendes i firmaet.

Set fra lærlingenes ståsted er arbejdsmiljøet i byggebranchen kendetegnet ved åbenlyse farer. Disse forhold skyldes karakteren af arbejdet og de vilkår, det udføres under. Spørgsmålet er så, hvilken rolle lærlingenes egen håndtering af arbejdsopgaverne spiller for at skabe sikkerhed og bedre arbejdsmiljø.

Som det skal vise sig i det følgende, kan mange af de afvejninger og valg, lærlingene fortæller om, fremstå risikofyldte og i direkte modstrid med sikkerhedsregler. Men samtidig viser det sig, at disse afvejninger og valg er i fin overensstemmelse med den organisatoriske praksis i deres firma. I det følgende undersøges, hvordan deres erfaringer med regler og brud på disse kan forstås.

Reglerne og sikkerheden

Når reglerne for sikkerheden ikke altid følges, så er de til forhandling. På lærepladserne inddrages lærlingene i vurderingerne af, hvorvidt og hvordan sikkerheden prioriteres, og som Thomas beskriver det nedenfor, så vejes betydningen af sikkerhedsfor-

anstaltninger i forhold til, hvilken risiko de løber ved at løfte vinduer med håndkraft:

”Når vi har gået og lavet det plejehjem her, der stod vi og løftede gipsplader. Vi stod på en terrasse og stod og hev dem op. Det må du heller ikke, jo, efter reglerne.

Interviewer: Hvorfor gjorde I det?

Fordi vi ikke kunne få maskiner ind, og så tog det kun en time, jo. (...) Du kan jo gå og bruge to- tre timer på at gøre ting sikkert, hvor det lige kun tog en halv time at lave det. Det ender jo til sidst med, at vi ikke må gøre noget som helst jo” (Thomas, enkeltinterview).

Thomas anfører her de praktiske grunde til at udføre arbejdet på en måde, som er ulovlig. Han ræsonnerede, at belastningen ved de tunge løft var så kortvarig, at risikoen for, at de ville komme til skade ved det, var lille. Bemærkningen om at det til sidst ender med, *”at vi ikke må noget som helst”*, var en typisk bemærkning blandt lærlingene, når de fortalte om situationer, der ikke var foregået efter reglerne. Regelefterfølgelsen fremstår dermed som absurd, alternativet taget i betragtning. Argumentet er således, at man må bøje reglerne for at få jobbet gjort (jf. Hudson 2004). I eksemplet med Thomas var grunden til, at de ikke kunne bruge sikkerhedsudstyr eller hjælpemidler, at der ikke var plads til kranen, samt det korte tidsrum det ville tage at flytte vinduerne. Situationen kaldte dermed på andre løsninger end de regelrette (Lawton 1998). Løsningen med manuelle løft virkede således helt rimelig.

I løbet af feltarbejdet beskrev mange af lærlingene deres måde at arbejde på som *’ikke helt efter bogen’*. Helt konkret havde de fleste af dem fået udleveret *Håndbogen – arbejdsmiljø i bygge og anlæg* (2012), men generelt refererede udtalelsen til grænserne for tunge løft, maskinsikkerhed, stilladssikkerhed osv. Jonatan beskrev dette på følgende måde:

”Så er der det med, at man ikke må stå på en trappestige mere end tre timer om dagen, den overholdes aldrig, men er blevet en del af den daglige praksis. Hold kæft, der kan man stå længe. Hvis man laver et loft, kan man godt stå på en stige hele dagen” (Jonatan, enkeltinterview).

Jonatan kendte reglerne for arbejde på stiger, men i hans firma betragtedes brud på reglerne som en del af den daglige praksis og var noget, Jonatan forventede, når han lavede lofter. Samtidig kobledes denne mangel på overholdelse af regler ikke nødvendigvis sammen med følelse af usikkerhed, men tiltro til at de havde den erfaring, der skulle til for at gøre arbejdet sikkert, selvom reglerne blev brudt. At stole på sig selv og ikke på reglerne var derfor vigtigt. Svarre havde eksempelvis oplevet følgende episode:

”Vi har altid rækværk oppe, altså hvis vi er over de to meter selvfølgelig. Men det er da noget pis, at der ikke skal være rækværk, hvis der er en meter og tres, for det gør da stadig ondt at falde ned. [...] Jeg gik på et stillads oppe på nogle bukke, så gik jeg lige bagover, og ryggen ramte en sålbænk [...] Ja, så lå jeg kilet fast der” (Svarre, i et fokusgruppeinterview).

Her beskriver Svarre, at selv om han holder sig indenfor grænserne (de to meter), er der ingen garanti for ikke at komme til skade. Man kan ikke *føle* sig sikker, selv når reglerne overholdes – forstået på den måde, at man så er sikker på ikke at komme til skade. På den ene side associeres sikkerhed med regler om sikkerhed, og på den anden side associeres skader og ulykker med *brud* på disse regler om sikkerhed (jf. Lawton 1998, 79). Forklaringen kan være, at overtrædelse af regler bringer situationen udenfor de grænser, der sættes af procedurer og regler,

og dermed øges risikoen for fejl (jf. Rasmussen 1997). Dette synes måske indlysende, men forebyggelse af ulykker har generelt stort fokus på regler ud fra deisen om, at hvis reglerne er kendte og bliver overholdt, undgår man skader (Hale & Borys 2013). Samtidig kobler lærlingene regler og sikkerhed *fra* hinanden, som citatet ovenfor illustrerer. Konklusionen på mange ulykkesanalyser er da også, at der blev begået fejl forud for en hændelse, men det samme gælder ofte også i situationer, hvor der ikke gik noget galt (jf. Iszatt-White 2007; Desmond 2006; Mascini 2005).

Risiko som kontekst

Et sikkert arbejdsmiljø kobles og afkobles altså til regler, samtidig med at håndteringen af opgaverne foregår i en daglig praksis på byggepladsen, hvor mulighederne for at gøre tingene efter bogen på mange måder er udenfor lærlingenes kontrol. Den daglige praksis er for lærlingene blandt andet kendetegnet ved, at de arbejder på glatte tage om vinteren, på stiger timer i træk og med tunge løft eksempelvis af vinduer. Selv om arbejdsmiljøreglerne inddrages som en del af en samlet vurdering blandt kollegaerne, er der hele tiden andre hensyn end den formelle sikkerhed, der spiller ind (jf. Nielsen 2012). Men er det udtømmende at konkludere, at lærlingene arbejder *usikkert*? Set fra én vinkel er deres måde at håndtere arbejdsmiljøet på et tegn på, at de er villige til at tage risici i forbindelse med arbejdet. Hvis man derimod vælger at tage lærlingenes erfaringer med håndtering af arbejdsmiljøet på ordet, fortæller de en mere nuanceret fortælling om, hvordan de etablerer sikkerhed i deres arbejde. Ved at komme til skade og opleve følelse af fare lærer de sig strategier for at håndtere farerne på en måde, som de føler beskytter dem og gør dem trygge. Eksempelvis fortæller Dennis på spørgsmå-

let, om han har oplevet at komme til skade, om hvordan han håndterede at havde fået elektrisk stød på et stillads:

"Dennis: Det eneste jeg har prøvet, det er at få stød på et stillads. Der kan gå overgang, når det regner til vinter. Så der tog jeg lige ned i en stikkontakt. Så det var lidt ubehageligt. Men .. man skal bare lige have lov at stikke stikket i stikkontakten et par gange mere, så har man jo glemt det. Så det er ikke noget" (Dennis, enkeltinterview).

Håndtering af skader og farer handlede her om at lade være med at tænke på det, der kan gå galt. Samtidig handlede Dennis på denne oplevelse ved at gøre netop det, han var bange for – nemlig at stikke stikket i stikkontakten. Dermed skabte han sig en ny erfaring, der sagde ham, at normalt går de fleste arbejdssituationer godt, også selv når arbejdsforholdene ikke er optimale. Denne handling genetablerede hans tillid til hans egen erfaring, og han følte sig igen tryk, når han udførte arbejdet. Følelsen af tryk forstærkedes i praksis af muligheden for, at det kunne gå galt. Lærdommen var, at det ikke var de eksterne foranstaltninger der gør forskellen, men at det var hans egen erfaring, han måtte sætte sin lid til. Hans håndtering peger på den ene side på en tilgang, hvor han ignorerer risici (jf. Wacquant 1995), og på den anden side viser hans måde at håndtere oplevelsen på en kropsliggjort måde at handle sig ud af følelsen af fare (Strati 2007; Styhre 2009). Ovenfor så vi, hvordan Svarres erfaring med at falde ned fra stilladset på én meter og tres pegede på den samme logik, om end med det omvendte fortegn: Han stolede på at stilladset var sikkert. En tillid som viste sig at være ubegrundet i det øjeblik, han trådte bagover og faldt. Konklusionen på lærlingenes tolkninger af sikkerheden i arbejdet er således, at reglerne ikke beskytter, det må han selv gøre.

En anden måde at håndtere risiko i arbejdet, som allerede har været nævnt, er at fokusere på andre ting end farer og risiko. Martin har flere gange oplevet situationer, der næsten gik galt, som han fortæller her:

"Det sker sgu ikke noget ved, at jeg lige gør det eller det. Men man kan selvfølgelig godt være uheldig. Det er bare ikke noget, man går og tænker på. Det skal man heller ikke gå og tænke på. Hvis du går og tænker hele tiden, 'ahh hvis jeg falder ned'... Man skal selvfølgelig være opmærksom og ikke gå med alt for tunge ting og sådan noget. Så du stadig kan nå og smide det, hvis der sker et eller andet ikke [...] Det er jo mange gange, hvis du har været uheldig i stedet for heldig, så var du faldet ud over eller sådan noget. Men det er ikke noget, jeg tænker over. Men nogen gange 'shit man det var tæt på det der'. Der var faktisk et tidspunkt, hvor jeg var ved at falde ned i de affaldsskakte, de runde der. Jeg skulle lige tage en ting, ik' osse, og så lå der en presenning hen over, og det havde jeg ikke lige set. Og så fik jeg min fod hele vejen der ned. Det var ikke så fedt" (Martin, enkeltinterview).

Han indikerer, at hvis han var faldet helt ned i affaldsskakten og ikke kun med benet, var *"der sket noget"*, ellers ikke. Han har lært sig til ikke at fokusere på det, der kan gå galt, men i stedet lade være med at tænke på det. I praksis garderer han sig ved at sørge for, at han kan smide det fra sig, han bærer på, hvis han træder forkert og skal nå at gribe om eksempelvis stilladset for at undgå at falde. Arbejds miljøet beskrives som uforudsigeligt, fordi der kan ligge en presenning og dække over et hul, eller han kan tage et skridt bagover, som viser sig at være et for meget.

Martin påtager sig således også ansvaret for sin egen sikkerhed og fokuserer på ting, som han kan gøre sikrere, eksempelvis håndtering af tunge løft ved stilladsarbejde. På denne måde flytter han spørgsmålet

om arbejdssikkerhed fra sikkerhed som system til en individuel egenskab. Logikken er, at indre utryghed skaber den usikkerhed, der fører til ulykker. Denne tilgang, at ignorere farerne og koncentrere sig om arbejdet, er en parallel til den praksis, Haas fandt blandt 'high steel ironworkers' i USA. Det var vigtigt for dem at have tillid til, at kollegaerne kunne klare arbejdet, og derfor viste man ikke sin frygt, man udviste ro (Haas 1977, 154). Set fra tømrerlærlingenes ståsted er deres arbejde indimellem farligt i sammenligning med andre typer arbejde. I dagligdagen håndterer man disse farer ved i praksis at ignorere dem. Dette skal dog ikke forveksles med dumhed, som Gorm bemærker i det følgende:

"Gorm: Stå og skære med håndsaven eller et eller andet og så tage fingeren ind under. Eller med en kniv eller sådan nogle dumme ting. Eller én, der var sygemeldt i tre måneder, fordi han havde gået ind og sat sin hånd på værktøjskassen, og så var den klappet ned over hans tommelfinger, altså sådan" (Gorm, gruppeinterview).

Dumhed kobles til ubetænksomhed i den forstand, at det man har gjort, tolkes som irrationelt, uheldigt og tankeløst. Den manglende tanke for risiko eller det farlige i arbejdet skal dermed ikke forstås som, at man ikke skal tænke, men man skal være nærværende og opmærksom på det, man laver, og ikke fokusere på usikkerheden om, hvordan det skal gå.

Konklusion

Tryghed – håndtering af en uforudsigelig arbejdsdag

Analyserne af tømrerlærlingenes måde at håndtere opgaverne i deres praktikvirksomheder har vist, at den viden, de har om ar-

bejdsmiljø, er svær for dem at praktisere på arbejdspladsen. Dette er lærlinge ikke alene om, balancen mellem teori og praksis er en udfordring generelt i byggebranchen (jf. Ozmec et al. 2015) og også i andre brancher (jf. Bourrier 2002; Knudsen 2009; Desmond 2006). Det, der er et særligt vilkår for lærlinge, er, at deres praksis er en del af et situeret praksisfællesskab, hvor de i praksis lærer at begå sig. Til trods for at tømrerlærlingene via arbejdsmiljøundervisningen på erhvervsskolen lærer om ansvar og organisering af arbejdsmiljøet og om de farer og begrænsninger, der gælder for deres arbejde, er det påfaldende, at de i høj grad individualiserer løsningerne på udfordringerne i arbejdsmiljøet. Dette kan være en naturlig følge af, at de er placeret nederst i det formelle hierarki på arbejdspladsen, og der er derfor stor forskel på, i hvilket omfang lærlinge evner og har mulighed for at stille krav til den formelle sikkerhed i deres arbejde. Viden om sikkerhed og arbejdsmiljø er dermed ikke tilstrækkelig for at skabe et bedre arbejdsmiljø, da lærlinge lærer at håndtere deres arbejde i et samspil mellem regler og personlige erfaringer i et praksisfællesskab. Analyserne har vist, at årsagerne til, at reglerne brydes, ofte ikke er uvidenhed, men snarere er fejlvurderinger, ad hoc-prægede løsninger, eller at der i praksisfællesskabet eksisterer en opfattelse af, at der er bedre måder at gøre tingene på end at følge reglerne.

Analyserne af, hvordan tømrerlærlinge håndterer et udfordrende arbejdsmiljø, peger i retning af, at risikoen betragtes som et vilkår, de arbejder med, som viser sig i kropslige fornemmelser og i faktiske skader. Risiko håndteres i praksis som en forhandling mellem regler (eksempelvis grænseværdier for løft eller arbejde i højden) og den følelsesmæssige risiko (som erfares ved højdeskræk, af balance i kroppen og af, at der er noget at gribe fat i) og den tidsramme, der arbejdes under. Samtidig er der

mange – og også modstridende – opfatter af, hvad farerne i jobbet er, og hvordan disse skal håndteres. Set fra et organisatorisk eller samfundsmæssigt perspektiv kan der dog synes meget langt fra den officielle fortælling om unges statistiske risiko for at komme til skade på arbejdet og lærlingenes praktiske ignorering af risiko. For dem handler risiko også om, hvordan man som person eller fællesskab handler under nogle bestemte vilkår, og hvordan disse vilkår er en del af komplekse relationer mellem forskellige områder såsom lovgivning, arbejdsfællesskab og personlige evner. At sikkerhed kommer indefra bliver dermed også til en udgrænsning af de utrygge medarbejdere, fordi de usikre arbejdsforhold kræver medarbejdere og mænd, der kan håndtere det med en indre ro. Arbejdet kan være farligt, men det er den enkeltes optagethed af disse farer, der gør det utrygt. Lærlingenes fokus kan sammenlignes med, hvad Iszatt-White betegner 'a notion of heedfulness' (2007, 254), en konkret opmærksomhed på opgaven og den fare, der er forbundet hermed. Det vil dog være en blindgyde at konkludere, at risikohåndtering blandt tømrerlærlinge kun er et individuelt fænomen. Set fra lærlingenes synspunkt er håndteringen af arbejdet altid en del af en forhandling med deres kollegaer om, hvordan de skal løse opgaverne. Dette kan med Baarts' begreb betegnes som en 'kollektiv individualisering' (jf. Baarts 2009), hvor andres sikkerhed afhænger af den enkeltes ro og koncentration. I praksis bliver den individuelle håndtering af farerne i arbejdet en måde at håndtere farlige situationer i arbejdsfællesskabet på, hvor lærlingene samtidig kan bibeholde ro og tillid til, at de kan løses.

Perspektiver for forebyggelse

I en omvendt logik bygger forebyggelsestiltag ofte på, at farer skal ekspliciteres og adresseres i planlægning og udførelse af

arbejdet. På baggrund af et studie af en gruppe, der arbejdede med skovbrandsbekæmpelse i USA, kritiserer Desmond forebyggelsestiltag i relation til arbejdssikkerhed for at bygge på en forståelse af, at risikoadfærd er noget, der udspringer af en bevidst rationel vurdering af risici, altså at individer rationelt overvejer, hvorvidt de skal løbe en risiko eller ej (Desmond 2006, 389). Risikohåndtering i arbejdet foregår i situerede praksisfællesskaber, og forebyggelsestiltag, der ikke tager højde herfor, rammer derfor i bedste fald forbi. Analyserne i denne artikel viser, at tømrerlærlingene netop ikke opfatter sig selv som risikosøgende, men som nogen, der søger at finde de bedste løsninger. Samtidig har vi set, at mange beslutninger, der relaterer sig til farlige eller skadelige arbejdssituationer, ligger på et institutionelt eller et socialt niveau, ikke på et individuelt. Eksempelvis er det ikke lærlingene, der beslutter, at der ikke er penge til en vindueslift.

Der kommunikeres også fra branchens side en holdning om, at det skal være risikofrit at gå på arbejde. "*Man skal kunne kysse kæresten farvel om morgenen og være sikker på at ses igen om aftenen,*" som en formand for brancheorganisationen udtalte i en tale til en svendefest, jeg deltog i. Som analyserne har vist, risikerer lærlingene dog noget, når de går på arbejde, og det håndterer de ved at bruge deres egen kropslige erfaring. Dermed ikke sagt, at regler er uden betydning for sikkerheden. Også i lærlingenes erfaring giver det øget sikkerhed at få lov til at bruge lifte til at løfte tunge ting. Derudover kan de regler og procedurer, der er nødvendige for at skabe forbedringer i arbejdsmiljøet, også bruges som en mulighed for at diskutere arbejdspraksis mere åbent mellem medarbejdere og ledelse (jf. Bourrier & Bieder 2013, 2). Dette vil komme lærlinge til gode og bidrage til, at *sikkerheden* (forstået som regler, procedurer og lovgivning) og *tryghe-*

den (forstået som koncentrationen om det, man gør) vil kunne tænkes sammen i nye forebyggelsestiltag.

Analyserne har vist, hvordan tømrerlærlingene igennem arbejdet oparbejder en viden om, hvordan tingene gøres *sikrere* i en ellers uforudsigelig hverdag. I byggebranchen handler uforudsigeligheden om både arbejdspladsens karakter og de opgaver, der skal udføres. Lærlingene opfatter det uforudsigelige i arbejdet som et vilkår, der kan betegnes som 'normativt neutralt' (Malaby 2002, 283), det vil sige et forhold, der hverken betragtes som godt eller dårligt. Analyserne har peget på, at sikkerhedsforanstalt-

ninger ikke nødvendigvis sikrer lærlingene mod skader og ulykker. Samtidig har analyserne vist, hvordan lærlingene etablerer tryghed i arbejdet gennem en kropslig tillid til, at den måde, man udfører arbejdet på, er forsvarlig og ikke medfører skader. Dette betyder ikke, at der aldrig opstår farlige situationer og uheld, men logikken er, at de i den konkrete håndtering af opgaverne fokuserer på opgaven, og det er denne fokus og ro, der gør dem trygge i arbejdet. Samtidigt bringes deres viden om de formelle sikkerhedskrav også konstant i spil i den kontinuerlige forhandling om, hvordan opgaverne skal løses.

NOTER

- 1 Alle citater i artiklen er anonymiseret, og navne, der benyttes, er opdigtede. Artiklen bygger på data fra et ph.d.-projekt gennemført i perioden 2010-2013, som var støttet af Arbejdsmiljøforskningsfonden (Projektnummer 24-2008-09).
- 2 I løbet af uddannelsen til tømrer benævnes eleverne oftest 'elever', mens de er på skolen, og 'lærlinge', når de er på arbejde i deres praktikvirksomhed. I artiklen bruger jeg herefter betegnelsen 'lærling', da fokus er deres håndtering af arbejdsmiljøet i praktikvirksomheden.

REFERENCER

- Andersen, Lars Peter, Pete Kines & Peter Hasle (2007): Owner Attitudes and Self Reported Behaviour Towards Modified Work After Occupational Injury Absence in Small Enterprises: A Qualitative Study, i *Journal of Occupational Rehabilitation*, 17, 107-121.
- Arbejdsmiljørådet og Undervisningsministeriet (2008): *At opleve dilemmaet. Hvordan defineres en arbejdsmiljøkompetence og hvordan kan man undervise i arbejdsmiljø?*, København: Arbejdsmiljørådet og Undervisningsministeriet.
- Baarts, Charlotte (2009): Collective individualism: the informal and emergent dynamics of practicing safety in a high-risk work environment, i *Construction Management and Economics*, 27, 949-957.
- Beskæftigelsesministeriet (2010): *Bekendtgørelse af lov om arbejdsmiljø. LBK nr 1072 af 7. september 2010*, København, Beskæftigelsesministeriet.
- Branchearbejdsmiljørådet for bygge og anlæg (2012): *Håndbogen – arbejdsmiljø i bygge og anlæg*, København, Branchearbejdsmiljørådet for bygge og anlæg.
- Breslin, F. Curtis et al. (2007): Workplace injury or "part of the job"?: Towards a gendered understanding of injuries and complaints among young workers, i *Social Science and Medicine*, 64, 4, 782-793.
- Bieder, Corinne & Mathilde Bourrier (red.) (2013): *Trapping Safety into Rules. How Desirable or Avoidable is Proceduralization*, Farnham, Ashgate Publishing Limited.

- Bourrier, Mathilde & Corinne Bieder (2013): Trapping Safety into Rules: An Introduction, i Corinne Bieder & Mathilde Bourrier (red.): *Trapping Safety into Rules. How Desirable or Avoidable is Proceduralization*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 1-12.
- Bourrier, Mathilde (2002): Bridging Research and Practice: The Challenge of 'Normal Operations' Studies, i *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 10, 4, 173-180.
- Desmond, Matthew (2006): Becoming a firefighter, i *Ethnography*, 7, 4, 387-421.
- European Agency for Safety and Health at Work (2007): *Factsheet 70 – Young Workers – Facts and figures. Exposure to risks and health effects*, Bilbao, European Agency for Safety and Health at Work.
- Eurostat (2013): *Key figures on Europe. Digest of the online Eurostat Yearbook*, European Union, Luxembourg.
- Gherardi, Silvia, Davide Nicolini & Francesca Odella (1998): What Do You Mean By Safety? Conflicting Perspectives on Accident Causation and Safety Management in a Construction Firm, i *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 6, 4, 202- 213.
- Gherardi, Silvia & Davide Nicolini (2002): Learning a Trade: A Culture of Safety in Practice, i *Organization*, 9, 2, 191-223.
- Grote, Gudela (2014): Adding a strategic edge to human factors/ergonomics: Principles for the management of uncertainty as cornerstones for system design, i *Applied Ergonomics*, 45, 33-39.
- Haas, Jack (1977): Learning Real Feelings: A Study for High Steel Ironworker's Reactions to Fear and Danger, i *Work and Occupations*, 4, 147.
- Hale, Andrew R. & Jan M. Hovden (1998): Management and culture: the third age of safety. A review of approaches to organizational safety, health and environment, i Feyer & Williamson (red.): *Occupational Injury: Risk, Promotions and Interventions*, London, Taylor and Francis Ltd., 129- 165.
- Hale, Andrew & David Borys (2013): Working to Rule, or Working Safely, i *Trapping Safety into Rules. How Desirable or Avoidable is Proceduralization*, Farnham, Ashgate Publishing Limited, 43-67.
- Hasle, Peter & Hans Jørgen Limborg (2006): A review of the literature on preventive occupational health and safety activities in small enterprises, i *Industrial Health*, 44, 1, 6-12.
- Hudson, Randy (2004): A Meta-analysis of Workplace Ethnographies – Race, Gender, and Employee attitudes and Behaviours, i *Journal of Contemporary Ethnography*, 33, 1, 4-38.
- Izatt-White, Marian (2007): Catching them at it. An ethnography of rule violation, i *Ethnography*, 8, 4, 445-465.
- Knudsen, Fabienne (2009): Paperwork at the service of safety? Workers' reluctance against written procedures exemplified by the concept of 'seamanship', i *Safety Science*, 47, 295-303.
- Kvale, Steinar (1994): *InterView. Introduktion til det kvalitative forskningsinterview*, København, Hans Reitzel.
- Lander, Flemming et al. (2013): Patterns of work injuries: cases admitted to emergency room treatment compared to cases reported to the Danish Working Environment Authority during 2003-2010, i *Occupational and environmental medicine*, 71, 2, 97-103.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991): *Situated learning. Legitimate peripheral participation*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lawton, Rebecca (1998): Not Working to Rule: Understanding Procedural Violations at Work, i *Safety Science*, 28, 2, 77-95.
- Lund, Johan & Leif E. Aarø (2004): Accident prevention. Presentation of a model placing emphasis on human, structural and cultural factors, i *Safety Science* 42, 271-324.
- Mascini, Peter (2005): The Blameworthiness of Health and Safety Rule Violations, i *LAW & POLICY*, 27, 3, 472- 490.
- Malaby, Thomas M. (2002): Odds and Ends: Risk, Mortality, and the Politics of Contingency, i *Culture, Medicine and Psychiatry*, 26, 283-312.
- Nielsen, Kent J. et al. (2012): *Ulykker og sikkerhedspraksis i Bygge-og Anlægsbranchen. Slutrapport*, Arbejdsmedicinsk klinik, Regionshospitalet Herning, Det Nationale Forskningscenter for Arbejdsmiljø, Ulyk-

- kesanalysegruppen og Odense Universitets-hospital.
- Nielsen, Mette Lykke & Johnny Dyreborg (2013): Unge som målgruppe i arbejdsmiljøarbejdet – fordele og ulemper, i *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 15, 3, 40-61.
- Nielsen, Mette Lykke (2012): Adapting 'The Normal' – Examining Relations between Youth, Risk and Accidents at Work, i *Nordic journal of working life studies*, 2, 2, 71-85.
- Ozmec, Martha et al. (2015): Negotiating safety practice in small construction companies, i *Safety Science*, 71, 275-281.
- Pedersen, Martin (2014): The tyranny of scarcity: learning and economy at the construction site, i *Journal of Education and Work*, 27, 4, 392-408.
- Rasmussen, Jens (1997): Risk management in a dynamic society: a modelling problem, i *Safety Science*, 27, 2-3, 183-213.
- Rasmussen, Kurt et al. (2011): Incidence of Work Injuries Amongst Danish Adolescents and their Association with Work Environment Factors, i *American Journal of Industrial Medicine*, 54, 143-152.
- Strati, Antonio (2007): Sensible Knowledge and Practice-based Learning, i *Management Learning*, 38, 1, 61-77.
- Styhre, Alexander (2009): Tacit knowledge in rock construction work: a study and a critique of the use of the term, i *Construction Management and Economics*, 27, 995-1003.
- Thiel, Darren (2007): Class in construction: London building workers, dirty work and physical cultures, i *The British Journal of Sociology*, 58, 2, 227-251.
- Undervisningsministeriet (2012): *Bekendtgørelse om uddannelserne i den erhvervsfaglige fællesindgang bygge og anlæg*. BEK nr 340 af 13/04/2012, København, Undervisningsministeriet.
- Wacquant, Loïc J. D. (1995): Pugs at Work: Bodily Capital and Bodily Labour Among Professional Boxers, i *Body & Society*, 1, 1, 65-93.
- Aarkrog, Vibe (2012): *Fra teori til praksis. Undervisning med fokus på transfer*, København, Munksgaard.

Regine Grytnes, antropolog, ph.d., post.doc., Arbejdsmedicinsk Klinik, Regionshospitalet Herning, Universitetsklinik Aarhus Universitet
e-mail: regine.grytnes@vest.rm.dk